

Drahota-Szabó Erzsébet

## **Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttte van A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről**

**(Szeged: Grimm Kiadó, 2015. 345 pp, ISBN 978-963-9954-82-3)**

Noszlopi-Éltető Kamilla

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,

Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: [elteto.kamilla@gmail.com](mailto:elteto.kamilla@gmail.com)

<https://orcid.org/0009-0002-2091-745X>

Drahota-Szabó Erzsébet *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttte van* című, *A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről* alcímet viselő kötete 2015-ben jelent meg Szegeden, a Grimm Kiadó gondozásában. A művet Albert Sándor lektorálta, akinek munkássága, fordításelmélettel kapcsolatos írásai (Albert 2003, 2009, 2011, 2012), és az állandósult kifejezések fordítási problémáiról született munkája (Albert 2013) Drahota-Szabó Erzsébet kultúraspecifikus nyelvi elemek fordításáról szóló, jelen recenzióban ismertetett művében is jelentős elméleti alapot nyújtanak. A szerző a mű bevezetőjében is köszönetet mond Albert Sándornak, aki figyelmét a legfontosabb kérdésre irányította: „Mit profitál ebből a könyvből a fordítástudomány?” (14).

Drahota-Szabó Erzsébet egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán. A szerző tudományos munkásságának és érdeklődésének fókuszában az utóbbi években a fordítástudomány áll, ezen belül is a reáliakutatás, amely a 2015-ben megjelent *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttte van* című munkájának is központi témája.<sup>1</sup> A reáliák örökzöld tematikája képezi előző monográfiájának, a 2013-ban megjelent *Realien-Intertextualitát-*

---

<sup>1</sup> Drahota-Szabó Erzsébet részletes tudományos életrajza megtalálható a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának honlapján: <https://www.jgypk.u-szeged.hu/kutatas/tudomanyos-eletrajzok/drahota-szabo-erzsebet-171107>.

*Übersetzung* című kötetének alapját is. A 2013-ban megjelentetett, német nyelvű monográfiát követően ugyanakkor a szerző felismerte, hogy a fordítástudománnyal és fordítási gyakorlattal foglalkozó szakemberek jelentős része nem német, hanem angol és magyar nyelvű szakirodalmat olvas, ez tette szükségessé a 2015-ös, magyar nyelvű és átdolgozott monográfia megjelenését.

A mű öt fő fejezetből épül fel: a bevezetést követően a szerző ismerteti a reáliák fogalmához, definíciójához, klasszifikációjához, illetve a reáliák és intertextualitás viszonyához kapcsolódó elméleti háttérrel. A második fejezetben a reáliák és a fordítás viszonyáról olvashatunk, ezen belül is a reáliák funkcióiról, az ekvivalencia kérdéseiről és fajtáiról, a denotáció és konnotáció viszonyáról, illetve a mentális lexikon fogalmáról. A második fejezetet két konkrét szövegpéldán végzett szemléletes szövegvizsgálat zárja. A harmadik fejezetben a szerző a fordítási műveleteket járja körbe, az idegenítés és honosítás közötti különbségből indul ki, majd részletesen bemutatja transliteráció, transzkripció, ekivalenssel történő fordítás, szó szerinti fordítás stb. műveleteket. A harmadik fejezet összefoglalásaképp szintén két szövegpélda elemzését olvashatjuk, melyeknek segítségével a szerző áttekinti a tárgyalt fordítási műveleteket. A kötet negyedik fejezete a reália-frazeologizmusok témakörét járja körbe a vonatkozó szakirodalom részletes ismertetésével, a szerző tíz alfejezeten keresztül mutatja be a frazeologizmusok fogalmának kérdéseit, azok klasszifikációját, részletesen ismertetve a frazeologizmusok fajtáit és a hozzájuk kapcsolódó fordítási kérdéseket.

A reáliák és reália-frazeologizmusok fordítástudományi kérdéseit, illetve a különböző fordítói megoldásokat a szerző szépirodalmi példák segítségével teszi megfoghatóvá az olvasó számára. Drahot-Szabó Erzsébet magyar szerzők sorából Esterházy Péter, Garaczi László és Parti Nagy Lajos műveit emeli be kötetébe, az izgalmas és gyakran humoros szövegrészekhez angol és német fordításokat társítva, a fordítási megoldásokat és stratégiákat elemezve. Külön említhetjük a műben idézett magyar szerzők sorában Terézia Morát, aki bár Magyarországon, Sopronban született, műveit német nyelven írja. A szövegpéldák szerzőinek sorát az teszi még izgalmasabbá, hogy Esterházy Péter több művét, többek között a híres, a kortárs magyar irodalomra jelentős hatást gyakorló *Harmonia caelestis* című regényét Terézia Mora ültette át németre, melyből szintén találhatunk szövegpéldákat a *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van* kötetben, így az idézett szerzők és művek egyaránt érdekfeszítő dialógusban állnak egymással.

A mű bevezetésében Drahot-Szabó Erzsébet abból a megállapításból indul ki, hogy a szűkebb és tágabb értelemben vett reáliákat egyaránt kultúraspecifikus intertextuális elemeknek tekinthetjük. A reáliák napjainkban is a fordítástudományi kutatások középpontjában állnak. A szerző véleménye szerint a téma relevanciája, illetőleg a fordításkutatók töretlen érdeklődése abból fakad, hogy a reáliákban bővelkedő irodalmi szövegek vizsgálata a fordítás alapproblémáit érinti. Bevezetőjében a szerző mindezek mellett hangsúlyozza munkájának deskriptív jellegét, a deskriptív megközelítés jelentőségét: „nem szabályokat és normákat ír elő, hanem a fordításelemzések alapján szabályszerűségeket ír le” (13).

A kötet első fejezetét az elméleti háttér részletes bemutatására szánja a szerző: abból a megállapításból indul ki, hogy a reáliák megnevezésének és definíciójának tekintetében nincs konszenzus a szakirodalomban. A *reália* terminus mellett a *kultúraspecifikus kifejezések*, a *kulturálisan kötött nyelvi elemek*, a *reálexéma*, illetve a *kulturális reália* is használatos, ugyanakkor Drahot-Szabó Erzsébet ez utóbbi kifejezést tautologikusnak tartja, mivel a reáliák lényegükből fakadóan kultúraspecifikusak. A reáliák definiálásának tekintetében a szerző hangsúlyozza, hogy saját reáliafelfogása Vallóéhoz áll közel: „a kulturális reáliák fogalmával jelölünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak” (2000: 45). Mindezek mellett a reáliák fogalma és szövegszintű működése szorosan összefügg az intertextualitás kérdésével, hiszen az egyszavas reáliák is olyan komplex jelentésrétegekkel rendelkeznek, amelyek visszaadása nem csupán autentikus kulturális tapasztalatokat igénylő kihívás a fordító számára, de gyakran részletes magyarázatokat is kíván. A szerző szerint „a reáliák – mint a szűkebb értelemben vett szövegek – történeteket mesélnek el: nem individuális, hanem sokkal inkább kollektív történeteket” (58).

A kötet második fejezete a reáliák és fordítás viszonyát tárgyalja, amely szorosan kapcsolódik az ekvivalencia sokat tárgyalt fogalmához. Az ekvivalencia fogalmát és fajtáit körbejárva ugyanakkor Drahot-Szabó nyomatékosítja, hogy közismert és elfogadott tény, hogy a fordítás során a szöveg mikroszintjén elkerülhetetlenek a veszteségek, és ezen veszteségek természetesen a reáliákat is érintik. Heltai (2007: 644) a reáliák kapcsán lexikális ekvivalenciáról ír, amelyen belül három típust különböztet meg:

1. Referenciális ekvivalencia (a nyelven kívüli valóságra való vonatkozás)
2. Emotív-asszociatív ekvivalencia (konnotációk, stiláris értékek)
3. Az enciklopédikus tudás ekvivalenciája (kulturális-történelmi háttérismertek, metalingvális ismeretek pl. a nyelvi egység gyakoriságára, eredetére, esetleges dialektális vagy szociolektális hovatartozására vonatkozóan).

Az ekvivalencia különböző típusainak szemléltetésére a szerző Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényéből választ egy részletet, amelyet a német (*Das Buch Hrabals*) és angol (*The Book of Hrabal*) nyelvű fordítással vet össze. A szövegpéldában megjelenő *vájling* szó hitelesen szemlélteti a reáliák jelentésbeli rétegzettségét, összetettségét: a *Schüssel* német főnév olyan ekvivalens, amelynek denotációja megfelelő, a *Schüssel* és *vájling* szavak jelentése mégsem fedi teljes mértékben egymást: a *vájling* sok különböző célt szolgál, lehet benne kenyeret dagasztani, tyúkot kopasztani, illetve gyakran használatos disznóölés során. Ezzel szemben a *vájling*-ből nem eszünk, ebből kifolyólag egy bizonyos jelentésrétegében különbözik a német *Schüssel* szótól.

A kötet harmadik fejezetét a fordítási műveleteknek szenteli a szerző. Saját tipológiája szerint a következő fordítási műveletekről beszélhetünk a reáliák átültetésének esetében:

1. a reália átvétele a forrásnyelvből a célnyelvbe (itt lehetséges az idegen szóként történő átvétel, a jövevényszóként történő átvétel)
2. az ekvivalenssel történő fordítás
3. a szó szerinti fordítás
4. a megközelítő fordítás (itt lehetséges a hiperonimával történő fordítás, azaz a jelentés bővítése; a hiponimával történő fordítás, azaz a jelentés szűkítése; illetve a ko-hiponimával, azaz a szinonimával történő fordítás)
5. a leíró (körülíró) fordítás
6. az explikáció
7. az adaptáció
8. az utánköltés
9. a teljes kihagyás.

Fontos kiemelnünk, hogy Drahot-Szabó Erzsébet szerint a fordítási műveleteket a fordítónak ismernie kell, még ha egyes nézetek és vélemények szerint a fordítás intuitív folyamat is. Az adekvát fordítások megszületéséhez elengedhetetlen az, hogy a fordító gazdag eszköztárral rendelkezzen, hogy abból tudjon válogatni. A tárgyalt fordítási műveleteket a kötet reáliákban bővelkedő irodalmi szövegpéldák segítségével illusztrálja, objektív, deskriptív módon szemléltetve az olvasó számára azt, hogy a gyakorlatban hogyan valósulnak meg az egyes műveletek.

A kötet negyedik fejezete a reáliák egy specifikus típusára, a reália-frazeologizmusokra fókuszál. A fejezet elején közölt, Bańcerowski által megfogalmazott álláspont rámutat a frazeologizmusok társadalomban betöltött szerepére: „A frazeologizmusokban rögzült az a világ, amelyben egy nemzet él, és ezzel együtt azon társadalmi-politikai szokásai is, amelyek az adott kulturális és civilizációs körhöz való tartozásról tanúskodnak (...)” (2013: 33). A frazeologizmusok klasszifikációja során a szerző Burger (1998: 36; 2003: 36; 2010: 16) felosztásából indul ki, melynek értelmében a frazeologizmusoknak a következő csoportjait különböztethetjük meg: *referenciális frazeologizmusok* (a valós vagy fiktív világ tárgyaaira, jelenségeire, történéseire referálnak), *kommunikatív frazeologizmusok* (a beszédaktusok kezdetekor, lefolyásakor és azok végeztével van szerepük), *strukturális frazeologizmusok* (strukturáló szerepük van, grammatikai viszonyokat hoznak létre). A frazeologizmusok központi csoportját a referenciális frazeologizmusok alkotják, így Drahot-Szabó Erzsébet elemzéseiben is ezzel a típussal találkozunk.

A szerző hangsúlyozza, hogy a frazeologizmusok eredete a gyakorlatban gyakran elhomályosul, ugyanakkor a nyelvi elemek ennek ellenére is képesek megőrizni emotív értéküket. Emellett számos olyan frazeologizmusunk is van, melyeknek máig sem teljes mértékben tisztázott az eredete, erre hozza példaként a szerző az *(olyan) messze van vmitől/vkitől vmi/vki, mint Makó Jeruzsálemtől* magyar fra-

zémát. Bár a frazeologizmus helyes használatához a beszélőnek nem kell tudnia, hogy miért éppen Makó és Jeruzsálem a hasonlat alapja, mégis érdekes kiemelni a frazéma mögött álló anekdotákat: egyik történet szerint egy Makó nevezetű katona az 1217-es keresztes hadjárat idején annyira részeg volt, hogy már Split városában azt hitte, hogy megérkezett Jeruzsálembe, míg a másik anekdota szerint a szóláshasonlat eredete az, hogy Makó egyik városrészét Jeruzsálemnek nevezték. Egyik anekdota helytállósága sem bizonyítható egyértelmű módon.

A következőkben a *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van* című kötet a frazeológiai fordításelemzés és -kritika alapjait tárgyalja. Bár a fordításelemzés és fordításkritika jellemzően nagymértékben szubjektív, a vizsgálat szintjeinek és kategóriáinak meghatározásával bizonyos fokú objektivitást kölcsönözhetünk az elemzéseknek. A frazeologizmusok átültetésekor lehetséges fordítási műveletek tekintetében a szakirodalomban eltérő felosztásokkal találkozunk. Drahot-Szabó többek között Albertet idézi (2013: 21), aki négy lehetőséget sorol fel:

1. szó szerinti fordítás
2. célnyelvi frazeologizmussal való helyettesítés
3. idiomatikus kifejezésnek nem idiomatikus kifejezéssel való fordítása
4. nem idiomatikus kifejezésnek idiomatikus kifejezéssel történő fordítása.

Ezzel szemben a frazeologizmusok átültetésénél hét lehetőségről ír:

1. „using an idiom of similar meaning and similar form” (hasonló jelentésű és formájú idioma használata)
2. „using an idiom of similar meaning but dissimilar form” (hasonló jelentésű, de eltérő formájú idioma használata)
3. „borrowing the source language idiom” (forrásnyelvi idioma kölcsönzése)
4. „translation by paraphrase” (parafrázis)
5. „translation by omission of a play on idiom” (az idiómában lévő szójáték kihagyása)
6. „translation by omission of entire idiom” (az idioma teljes kihagyása)
7. „the strategy of compensation” (a kompenzáció stratégiája) Baker (2011: 76kk.)

A kötet befejező fejezetében a szerző a két, kiindulópontként szolgáló alapgondolathoz tér vissza, miszerint a nyelv és a kultúra között dialektikus viszony áll fenn, tehát a kultúrák szövegszerűen beágyazottak; és a reáliák a kulturális makroszövegben intertextuális elemekként funkcionálnak, illetve koherenciaképző szerepet töltenek be. Mindezek mellett Drahot-Szabó kiemeli, hogy munkája mögött egy tág reáliafelfogás áll, emellett pedig egy ezzel összhangban álló kultúrafelfogás, amely hangsúlyozza a materiális és mentális kultúra szerves egységét. A fordítások reáliaközpontú elemzésére vonatkozóan a szerző kitér arra, hogy az általános érvényű szabályok felállítása nem lehetséges, ugyanakkor a szabályszerűségek és

elérendő értékek megfogalmazása nem csupán megvalósítható, de szükséges is. Lehetséges érvelni amellett, hogy miért gondoljuk egyik fordítást adekvátabbnak a másíknál, még akkor is, ha a forrás- és célnyelvi szöveg egyenértékűségének irreális követelését elvetjük. Emellett a szépirodalmi fordítások esetében használatos „kibocsátó kultúra” és „befogadó kultúra” kategóriák a szerző értelmezésében elvetendőek, hiszen a két terminus dominancia fennállását érzékelteti.

Összefoglalóan elmondható, hogy Drahota-Szabó Erzsébet *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van* című kötete – ahogy azt a bevezetésben a szerző is hangsúlyozza –, rendkívül hasznos lehet azon kutatók számára, akik fordításelemzéssel, ezen belül is reáliakutatással foglalkoznak, illetve akik a frazeologizmusok átültetését vizsgálják. A gyakorló fordítók és a fordítóképzés is profitálhatnak a kötetből, hiszen a fordításelemzések révén illusztrált szabályszerűségek segítenek a stratégiák, fordítási műveletek megértésében és elsajátításában, anélkül, hogy normák előírásába bocsátkoznának. Végezetül pedig a könyv hasznos lehet mindenki számára, aki akár anyanyelvi beszélőként, akár a magyar nyelv tanulása közben érdeklődik a kultúrába ágyazott reáliák jelentése, eredete és szerepe iránt.

## Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Albert S. 2009. Elméletek-e a fordításelméletek? In: Lendvai E., Wolosz R. (szerk.) *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában III-V. konferencia tanulmánykötete, Pécs, 2006–2008*. Pécs: PTE BTK FKK. 8–15.
- Albert S. 2011. „A fővényre épített ház.” *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.
- Albert S. 2012. Van-e a fordításnak nyelv nélküli állapota? In: Lendvai E., Wolosz R. (szerk.) *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VII. konferencia tanulmánykötete, Pécs, 2010*. Pécs: PTE BTK FKK. 9–16.
- Albert S. 2013. Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák. A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–23.
- Baker, M. 2011. *In Other Words. A coursebook on translation*. London: Routledge.
- Bañcerowski, J. 2013. Világkép a frazeológiában. In: Bárdosi V. (szerk.) *Reáliák. A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 33–38.
- Burger, H. 1998. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Burger, H. 2003. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. (Átdolgozott kiadás) Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Burger, H. 2010. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. (Átdolgozott kiadás) Berlin: Erich Schmidt Verlag.

- Heltai P. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai, Gödöllő, 2006. április 10–12.* Pécs / Gödöllő: MANYE / Szent István Egyetem. 643–653.
- Valló Zs. 2007. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.